

G. Groeneveld, *Zwaard van de geest. Het bruine boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen: Vantilt, 2001, 429 blz., ISBN 90 75697 51 1).

In zijn *Zwaard van de geest* volgt Gerard Groeneveld de opkomst en ondergang van het zogenaamde bruine boek in Nederland. Na een zeer beknopte inleiding over de propagandistische waarde die zowel door de fascistten in Mussolini's Italië als door de nationaal-socialisten in Hitler-Duitsland aan het geschreven woord werd gehecht, richt de auteur zich op de verspreiding en receptie van fascistische en nationaal-socialistische geschriften in vooroorlogs en bezet Nederland. Aan de wens om het papieren spoor van het fascisme en nationaal-socialisme terug te volgen, voegt de auteur een vraag toe die als leidraad voor zijn studie zou moeten dienen: 'wat was de functie van het boek binnen het Nederlandse fascisme en nationaal-socialisme?' Deze vraag wijst erop dat hij zijn inventariserende, organisatorische geschiedschrijving over het boekenbedrijf wil combineren met een meer beschouwende ideeëngeschiedenis. Dat is een ambitieuze onderneming, waarin hij niet overtuigend is geslaagd. Dat komt omdat de auteur onvoldoende inzicht geeft in de mate waarin nationaal-socialistische ideeën in conflict kwamen met of juist aansluiting konden vinden bij de bestaande onvrede met de democratie en gangbare opvattingen over een Germaanse oorsprong van het Nederlandse volk.

In zijn inleiding verwijst Groeneveld naar buitenlandse studies, zoals *Entrepreneurs of ideology* (1981) van Gary D. Stark, *Literaturpolitik im Dritten Reich* (1993) van Jan-Pieter Barbian en Pascal Fouché's *L'Édition Française sous l'Occupation 1940-1944* (1987) die laten zien welke substantiële rol het boek heeft gespeeld binnen de geschiedenis van het nationaal-socialisme in zowel Duitsland als het bezette Frankrijk. Door zich in die traditie te plaatsen — zonder overigens in het vervolg van zijn studie op de genoemde studies terug te komen — maakt de auteur duidelijk dat ook hij wil nagaan op welke wijze en met hoeveel succes er voor en tijdens de bezetting gewerkt werd aan een voedingsbodem voor het nationaal-socialistische gedachtegoed. Verspreid door de tekst vindt de lezer de nodige aanzetten daartoe, maar een uitwerking daarvan blijft achterwege. Dat wordt mede in de hand gewerkt door de ongelukkige compositie van het boek. Hoezeer Groeneveld heeft geworsteld met de relatie tussen de informatie over de organisatie van het boekenbedrijf en het gedachtegoed waarvoor het een instrument moest zijn, blijkt bijvoorbeeld uit de plaats die het hoofdstuk over 'Boekpropaganda: lezen voor het nieuwe Europa' heeft gekregen. Dit hoofdstuk verschijnt pas aan het eind van het boek, terwijl het met het oog op zijn vraagstelling al veel eerder aan de orde had moeten en kunnen komen.

Ook blijft de cruciale periode tussen de beide wereldoorlogen relatief onderbelicht. Groeneveld begint zijn hoofdstuk over het bruine boek in vooroorlogs Nederland met het van anti-democratische en antisemitische noties doordesemde schotschrift *De teekenen des tijds* (1921) van de Leidse hoogleraar G. J. P. J. Bolland. 'Bolland stierfin 1923, maar zijn geest stond aan de wieg van een ideologie die de komende decennia onuitwisbaar haar stempel zou drukken op de Nederlandse samenleving,' stelt de auteur met veel aplomb. Daar blijft het bij, om aan het eind van hetzelfde hoofdstuk te concluderen dat het bruine boek (en de daarin verwoorde wereldvisie) voor mei 1940 niet in staat was uit te groeien tot 'een volwaardig segment van de Nederlandse boekenbranche,' noch 'een doorbraak' kon bewerkstelligen naar bredere lagen van de Nederlandse bevolking. Binnen dit hoofdstuk over het Interbellum is veel aandacht voor de Duitse publicatie en ontvangst van Hitlers *Mein Kampf*, evenals de Nederlandse vertaling en receptie daarvan. Maar over de functie van deze 'bruine bijbel' binnen de Nederlandse verhoudingen kan de auteur — naast de hoge oplagecijfers — niet meer dan een paar relativerende opmerkingen maken over Nederlandse lezers die slechts de titel kenden en Mussert die er prat op ging dat hij het boek nooit had gelezen. Op die manier blijft de relatie tussen

rechts-radicale, antidemocratische en nationaal-socialistische publicaties enerzijds en de voedingsbodem voor dergelijke opvattingen anderzijds keer op keer in het luchtledige hangen.

Het meest substantiële deel van het boek (71-379) gaat over de jaren van de Duitse bezetting. Dat is ook de periode waarin 'het bruine boek' de wind mee kreeg en op diverse manieren door de bezettingsautoriteiten werd gestimuleerd, terwijl anders getinte boeken minder kans kregen of werden geboycot door meer of minder expliciete vormen van censuur. Groeneveld toont zich hier een gedreven onderzoeker die op basis van zorgvuldig archiefonderzoek de *Werdegang* van menig auteur, boek, vertaler, vormgever, drukker, uitgever en boekhandelaar is nagegaan. In die zin heeft hij de productie en verspreiding van het bruine boek uitputtend in kaart gebracht, waarbij hij ook de onderlinge tegenstellingen tussen de verschillende groeperingen binnen nationaal-socialistisch Nederland — met name tussen de SS-georiënteerden en de NSB-ers — laat zien.

Tussen de regels door wordt duidelijk hoezeer de nationaal-socialistische cultuurpolitiek erop gericht was zoveel mogelijk mensen en instituties te mobiliseren en aan een Grootgermaanse en/of antisemitische voorstelling van zaken te verbinden. Zo wordt de functie van het bruine boek als instrument voor de nationaal-socialistische cultuurpolitiek bevestigd. Maar aan de betekenis ervan binnen een bredere cultuurhistorische context gaat de auteur voorbij. Wat er aan beschouwing over de betekenis van het bruine boek in vooroorlogs en bezet Nederland ontbreekt, wordt echter dankzij Groenevelds speurzin gecompenseerd met een schat aan informatie, die door middel van een nauwkeurig personen- en zaakregister zeer goed toegankelijk is gemaakt.

Barbara Henkes

L. de Goei, *De psychohygiënist. Psychiatrie, cultuurkritiek en de beweging voor geestelijke volksgezondheid in Nederland, 1924-1970* (Nijmegen: SUN, 2001, 415 blz., €31,50, ISBN 90 5875 025 6).

Strikt genomen gaat dit boek over de geschiedenis van een beweging die in 1924 voor buitenstaanders haast ongemerkt van start ging om na 1970 te verdwijnen, maar in feite biedt het, zoals de ondertitel aangeeft, veel meer. Het gaat ook over cultuurpessimisme, over voor mannen als Querido en Trimbos en een enkele voorvrouw als Lekkerkerker, over ingewikkelde en inefficiënte organisatiestructuren en over een context waarin de overheid lang een passieve rol speelde en de verzuiling tot in de jaren zestig voor complicaties zorgde. De schrijfster, die als senior wetenschappelijk onderzoeker is verbonden aan het Trimbos-instituut in Utrecht, promoveerde in 2001 op dit werk aan de Universiteit van Amsterdam (promotor: Piet de Rooy, copromotor: Giel Hutschemaekers).

Het vertrekpunt van de beweging was de onder medici en liberale intellectuelen levende gedachte dat de modernisering van de samenleving veel mensen psychisch ziek maakte. Uitingen daarvan waren 'neuropathieën' en grote aantallen 'zenuwlijders'. Deskundigen, zoals de hoofdinspecteur van de volksgezondheid Eijkel, waren er van overtuigd dat het aantal geestelijk gehandicapten toenam en dat dit een bedreiging vormde voor de volksgezondheid. Deze veronderstellingen stoelden overigens niet op deugdelijk bewijsmateriaal. In 1924 richtten K. H. Bouman en enkele andere doktoren en psychiaters de Nederlandsche Vereniging ter bevordering der geestelijke volksgezondheid op die de strijd tegen deze tendensen moest aangaan. Een zeker zo belangrijk doel was de gestichtspychiatrie te verlossen uit zijn isolement en het